

Irena Vaňková

Nádoba plná řeči

Nádoba plná řeči

(Člověk, řeč a přirozený svět)

PhDr. Irena Vaňková, CSc.

Recenzovaly:

† prof. PhDr. Jaroslava Pešková, CSc.

doc. PhDr. Iva Nebeská, CSc.

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum

Vědecká redakce prof. PhDr. Alena Macurová, CSc.

Obálka a grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

Kniha vznikla s podporou grantu GA UK 267/ 2000 Čeština: slova a svět a výzkumného záměru MSM-0021620825 Problémy porozumění jazyku a světu.

© Univerzita Karlova v Praze, 2007

© Irena Vaňková, 2007

ISBN 978-80-246-1122-8

ISBN 978-80-246-2739-7 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

Autorka upřímně děkuje prvním čtenářkám této knihy – vědecké redaktorce i oběma recenzentkám – za pečlivé pročtení rukopisu, za jejich zájem, povzbuzování i cenné připomínky. Díky za inspiraci v rozhovorech i při četbě patří tolika lidem, že je zde není možné všechny vyjmenovat. Včetně studentů, s nimiž se společně pokoušíme přibližovat k tomu, o čem mluví řeč, a nalézat kontury jazykového obrazu českého světa.

Věnováno mamince,
za všechno.

Obsah

Jedno vysvětlení /11

**Třikrát na úvod: O džbánu plném vína,
o domově v řeči a o jednom paradoxu /13**

Džbán plný vína /13

Domov a bydlení v řeči /15

Řeč: sebezapomenutost a sebpřipomínání /17

I. PŘIROZENÝ SVĚT A JAZYK /19

(Kontext fenomenologicko-hermeneutické filosofie) /19

1. Jakou barvu má mléko? (Vědění vědy a přirozený svět) /21
2. Fenomenologie, lingvistika, lingvistická fenomenologie /26
3. *Dokud nevolžím prst* / (Prst - slovo a fenomén) /30
4. Tělo, společenství, jazyk, svět /40

II. OČI A BRÝLE /43

(Kontext kognitivně a kulturně orientované lingvistiky) /43

1. Kognitivně-kulturní přístup k jazyku:
východiska, souvztážnosti, možnosti /45
2. Univerzální a relativní, „oči a brýle“ /52
3. Zkušenostní realismus a antropocentrismus /56
4. Jazykový obraz (přirozeného) světa /58
5. Tělo uvnitř mysli /65
6. Metafory, kterými žijeme, aneb Největší dar řeči myšlení /68
7. Kategorizace pomocí prototypu
a tělesný základ významu /73
8. Kognitivní východiska a poezie /78
Rekategorizace. Relativizace významů. „Básnické definice“ -
Konceptuální schémata a jejich aktualizace /83
9. Jazyk a kultura, jazyk a výchova. Péče o logos /88

III. KAPITOLY O ŘEČI

(Řeč v českém obrazu světa) /95

Kapitola první /97

Řeč-langage v kontextu lingvistiky, sémiotiky a filosofie /97

1. Jazyk a řeč, langue a langage /97
2. Řeč v kontextu hermeneutické filosofie /101
3. Řeč a mlčení /105

Kapitola druhá /112

Jazykový obraz řeči a naivní lingvistika /112

1. Transcendentnost a sebereflexe řeči /112
2. „Jazykový obraz jazyka“: východiska naivní lingvistiky /115
3. Naivní a vědecký obraz (světa a) jazyka /120
4. K základům naivní lingvistiky /123

Kapitola třetí /128

Řeč se mluví a voda teče... (K jazykovému obrazu řeči v češtině)

1. Říci, určit, uřknout, prorok...
(Souvislosti etymologicko-motivační) /128
2. Významové polohy slova *řeč* /133
3. Řeč, mluvení a ne-mluvení v slovní zásobě a frazeologii /136
4. Pojmová metafora a konceptualizace řeči /140

Kapitola čtvrtá /149

Řeč a tělesnost

1. Jazyk /155
2. Ústa, pusa, huba /166
3. Člověk jako nádoba naplněná řečí /173
4. Hlas /176
5. Co je psáno, to je dáno /186

Kapitola pátá /193

Řečové akty: mluvit, a tedy konat

1. Děkuju, prosím, dobrý den /195
2. *Dětem nestačí odpověď a dospělým otázka* /200
3. Slovo /207
4. Jméno /214
5. Nadávky /217
6. Láska a řeč /219
7. Magické, zázračné, posvátné /222

Kapitola šestá /225

Když narodí se maličký...

(Schopnost řeči v českém obrazu světa: řeč jako dar a řeč jako smysl)

1. Dar: dar vidění, dar slyšení, dar řeči /227
2. Lidské smysly a „čítelný svět“ / /230
3. Cítit a bdít, cítit a žít /233
4. Cítit, čítí. „Čichy tělesné“ /235
5. Smysly a smysl /238
6. Smysly a smyslové defekty /241
7. Hluchota a němota v českém obrazu světa /244
8. Řeč jako smysl /251

Kapitola sedmá /255

Mluvec jí dal řeč (Řeč v lidových písních a pohádkách)

Kapitola osmá /263

Každým slovem mohu proměnit vše, čeho se dotknu...

Řeč a tělesnost v poezii (Nad texty Miloslava Topinky)

1. *Budu ti zaříkat všechna slova*
(Řeč jako divá bytost; říkat a zaříkat) /263
2. *Jssem v hrtanu, uvnitř hmoty slova...*
(Řeč jako součást těla - a nejen to) /265
3. *Cheopsova pyramida, kterou jsem prolezl...*
(Prostor a mimoprostor, řeč a zářečí, tady a tam. Trhlina) /273
4. *Nedotýkej se mě...*
(K hranicím „já“) /277
5. *Každým slovem mohu proměnit vše, čeho se dotknu...*
(Proměna) /280

Ediční poznámka /283

Další poznámky pro čtenáře /285

Literatura /287

Prameny /297

Slovníky /299

Résumé /301

Summary /307

Jedno vysvětlení

Tato kniha dostala název *Nádoba plná řeči* a k němu ještě podtitul *Člověk, řeč a přirozený svět*. Po několika stránkách (anebo desítkách stránek) bude čtenáři jasné, že onou nádobou je zde opravdu míněn člověk. Tak si ho totiž podle kognitivistů nejčastěji představujeme, když mluvíme o různých duševních stavech, o intelektu, učení a vědomostech, o etickém či neetickém chování, o lidských citech i o duchovním životě, zkrátka o všem, co má abstraktní povahu, s čím nemáme přímou tělesnou či smyslovou zkušenost. Také v souvislosti s mluvením a řečí je to podobné: vyplývá to ze způsobu, jak je naivní obraz světa uložen v jazyce. Říkáme např. *ta slova mu tryskala z hloubi duše* nebo *to slovo se mu vzpříčilo v hrdle* anebo *pořád se nemohl vymáčkout, ale najednou to bylo venku*. Řeč (a to, co se řečí a v řeči materializuje) si představujeme jako substanci, jíž je člověk naplněn a která se z něho volně nebo méně volně dostává ven.

Že lze o řeči uvažovat takto i jinak, a jak, v jakých kontextech a souvislostech se fenomén řeči otevírá, to je tématem následujících stránek.

Tříkrát na úvod: O džbánu plném vína, o domově v řeči a o jednom paradoxu

Džbán plný vína

Věda se nám, napsal už dávno M. Heidegger, pokouší odejmout džbán naplněný vínem a chce jej nahradit nádobou, jejíž vnitřní prostor zaujímá kapalina. Filosof naráží na to, že věda zkoumá svět ve specifickém horizontu svých teorií, který je nesmírně vzdálen přirozenému světu, světu každodenního lidského prožívání a hodnot; že nebere v úvahu – řečeno zase s J. Patočkou – přirozený svět. A navíc, že implicitně i explicitně tvrdí: svět, jak jest, je primárně toto; džbán jest nádoba; víno jest kapalina...

Zejména ve vědách o člověku je velmi problematické, nerozlišuje-li se tento dvojí (nebo několikerý) možný horizont uvažování a vyhýbáme-li se zkoumání věcí, jak se vyjevují na pozadí přirozeného světa, ve své důležitosti pro člověka. Právě k takové reflexi směřovali stoupenci fenomenologie výzvami „zpátky k věcem“, „k věcem samým“. Ne k objektům, ale k věcem, ne k realitě, ale ke skutečnosti.

Také jazykověda, řečeno v metonymické zkratce, často při studiu významu opomíjela to, co chápou ve svém životě jako významuplné sami lidé.¹ V posledních letech však i u nás objevujeme kontexty uvažování, v nichž se zkoumání jazyka otevírá novým možnostem: máme na mysli zejména, široce řečeno, přístupy orientované kognitivně a kulturně. Nově pojatá lingvistika, akcentující vztah jazyka k mysli a ke kultuře, současně nabývá hlubšího významu také v širším kontextu humanitních i přírodních věd a též v samé filosofii. Jazykověda pro ně může být zdrojem nenahraditelných poznatků a náhledů: to, „jak mluvíme“, může podávat svědectví o různých dimenzích našeho lidství: o naší kognitivitě, o kulturní podmíněnosti jazyků (i přístupů ke světu), o vývoji lidské

---

¹ Srov: ... *a sense the dominant views on meaning in Western philosophy and linguistics are inadequate – that „meaning“ in these tradition has very little to do with what people find meaningful in their lives.* G. Lakoff – M. Johnson, *Metaphors we live by.* Chicago – London, 1980, s. ix.

společnosti (nebo konkrétního lidského společenství) a vůbec o lidském vztahu ke skutečnosti. O tom, „jak jsme“.

Obrazně řečeno, dnes už lze „legitimně“ (a s filosofickou, metodologickou i teoreticko-lingvistickou podporou) ohledat džbán jako džbán a víno jako víno. Jazykověda (uvědomujíc si, že je především vědou o člověku) hledá způsoby, jak ukázat, čím „věci“ i „slova“ pro člověka jsou, co pro něho znamenají, jaké mají místo v kontextu jeho přirozeného světa – a jak se to vše jeví v jazyce.

Jde tu o kontext prožívaného světa; o svět, jak je každému z nás dán především prostřednictvím jeho subjektivity. O svět, v němž neustále (vědomě i podvědomě) objevujeme smysl – neboť tak jsme jako lidé nastaveni. Smysl – který je podstatně spjat s jazykem, s textem; s řečí, jíž se obracíme k druhému anebo kterou se druhý obrací k nám. Naše subjektivita se tak prolíná s jinými, a aby došlo ke sdílení, modifikuje se v intersubjektivitu. V komunikaci i v kognitivních procesech spjatých s řečí ji převádíme na společného jmenovatele, jímž je (společný) jazyk.

V současnosti je to všechno, zdá se, vrcholně důležité.

Od Heideggerových časů² se ovšem mnohé změnilo. Přirozený svět (a s ním i „přirozený jazyk“) není ve své přirozenosti ohrožován pouze světem (scientisticky pojaté) vědy. Stojí proti němu dnes, domníváme se, ještě větší nebezpečí. Je to svět virtuální, masmediální a masmedia- lizovaný, v němž se relativizuje autentická zkušenost, svět podléhající unifikaci a globalizaci. Svět „instantního vědění“ a individualismu. Na jednu stranu se obraz světa i sama komunikace zjednodušuje – a z druhé strany je všechno tak nepřehledné a rozrůzněné, že se mnohdy nedokážeme domluvit a sdílet něco společného: nejen etické a kulturní normy a hodnoty, ale třeba ani významy slov.

Svět je prostoupen xenofobií a strachem z druhého (a z jiného vůbec), obavami z komunikace a snahou se izolovat. Adoruje se individuum a jeho výkon, a také jeho sebezprezentace, „image“. Uměle se podporuje nikdy nenaplnitelná touha po novém a ještě novějším, vyhledávání krátkodobých požitků, rychlé uspokojování potřeb (a rychlost vůbec). To s sebou nese odklon od přírody i přirozenosti věcí (např. od vědomí, že všechno má svůj čas) i od minulosti a tradice, od věrnosti věcem, lidem

---

² O džbánu (a v této souvislosti též o proměnách života, které s sebou nese moderní doba i moderní reflexe reality – věda) píše M. Heidegger ve stati *Věc*, datované rokem 1950 (podrobněji viz dále).

i hodnotám a postojům. Rozptylování do mnohosti jde také přímo proti sdílení, domluvě a pospolitosti, držícím od věků pohromadě svět, jazyk i kulturu (a ostatně také individuální lidskou osobnost). Proti jednotě lidského smyslu a řádu stojí „diferentní svět“,³ svět rozpadající se do chaosu, do postmoderní relativizace hodnot.

Dokud je snad čas, je třeba se nad tím vším nejen zamýšlet, ale zároveň se také starat, aby tu bylo pořád co sdílet – a aby zcela nezmizela vůle ke sdílení. Aby společný (v našem případě český) svět jednou sdílely (s námi i spolu navzájem) také dnešní a budoucí děti, tedy lidé, kteří do něj (prostřednictvím mateřského jazyka a kultury) teprve vstupují a vstoupí. Jde **o ně samé**, o jejich vlastní integritu, a zároveň také o integritu našeho i jejich budoucího společenství, **o svět jakožto svět**. A spolu s ním i o jazyk, můžeme dodat. Aby zůstal i přes všechny proměny zachován v základních lidských určeních (která jsou právě na řeč tak silně vázána): **sdílení**, autentický **prožitek**, a konečně potřeba a hledání **smyslu**.

Domov a bydlení v řeči

Domov je místo, kde bydlíme, a/nebo také místo, kde jsme se narodili. To místo – dům, byt, kraj – prožíváme jako centrum světa, každodenně i v perspektivě celého života. Z domova vycházíme, domů se vracíme; jsme-li daleko, pak na něj vzpomínáme a toužíme po návratu.

Ve slově *domov* se v bohatství konotací zpřítomňuje dětství, matka, rodina a rodný dům, místa a lidé spjatí s naším zrodem a postupným lidským vznikáním. Kromě vědomí vlastní geneze (včetně geneze rodu, *kořenů*) znamená domov také chráněný prostor, bezpečí, soukromí a každodenní zajištění potřeb. Často se charakterizuje jako *přístav* nebo *útočiště*. Když se dítěti něco přihodí, běží domů: se zraněním, křivdou i velkou radostí. Doma si odpočineme a nabere síly. „Už abych byl doma,“ povzdechne si občas. A máme také přísloví: *Všude dobře, doma nejlíp*. Doma – to znamená v klidu a pohodlí, mezi věcmi, na něž jsme si zvykli, mezi lidmi, kteří nás znají a s nimiž se můžeme chovat uvolněně a bez zábrán nebo masek. („Buďte tu jako doma...“ říkáme hostům.) Doma – v místě

---

³ Podrobně o *pojetí světa jako světa diferentního* srov. I. Semrádová, Péče o jazyk a komunikaci (Komunikace v diferentním světě). In: *Základy společenských věd*. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 511.

přijetí, mezi svými. Doma leccos ani nevnímáme, s takovou samozřejmostí se tu pohybujeme: ať je to byt a dům anebo krajina, rodný kraj. I potmě víme, kde co je, a všude trefíme, ani nevíme jak.

O domov se však je také potřeba starat, vytvářet ho a neustále obnovovat, obstarávat jeho materiální základnu i nitky vztahů v každodenní nepozorované práci i ve vzájemném sdílení a komunikaci. (Součástí bydlení je také budování, říká o tom v jiném kontextu Heidegger.)

Všechno, co ve světě poznáme, poměřujeme tím, jak je to u nás doma: v naší rodině, v našem kulturním společenství, v naší krajině a zemi, u nás. (A také v našem jazyce.) Je to norma, která pro nás zakládá jinakost i prožívání opozice „vlastní a cizí“. Co není jako „u nás“, je buď zvláštní, exotické – anebo divné.

Prostorem, krajinami i domy a byty, ulicemi či městy jako místy k bydlení se zabývají architekti. Ale domov a bydlení sdílí a vytváří pro sebe i pro své blízké skoro každý člověk. Každý bydlí: a pokud někdo žije v bezdomoví, je to problém. Ať už jde o bydlení v bytě, anebo obecněji o stav pobývání ve světě a v životě. Výrazy jako *nezakořeněnost*, *neukotvenost*, *neusazenost* implikují, že bezdomoví chápeme a prožíváme analogicky stavu rostliny bez kořenů, lodi bez možnosti zastavit se v přístavu, člověka bez možnosti spočinutí a načerpání sil. Vědomě i podvědomě tedy ve světě hledáme či budujeme domov.

Podobné je to s řečí, i když si možná analogii domova a (mateřské) řeči ne dost uvědomujeme. Každý člověk mluví, nebo šíře jest řečově, je v řeči. Odmalička vrůstáme do určitého jazykového společenství. Právě ono specificky rozvíjí a spoluutváří naši kognitivitu a zabydluje nás v řeči. Pokud řeč, zejména v tom nejcitlivějším věku, člověk od okolí nedostává, jeho život to většinou citelně poznamená. Připomeňme třeba ty neslyšící děti, které nemají včas k dispozici žádný jazyk; pak v tomto smyslu opravdu nemají kde bydlet, nemají jak a kde ukotvit svou kognitivitu, aby se mohla dál a dál rozvíjet; a toto bezřečí je podobně zlé jako bezdomoví.

I proto charakterizují někteří filosofové (zejména M. Heidegger, viz dále) řeč jako *domov bytí*.⁴ Také nám totiž zakládá a strukturuje specifický prostor, „vnitřní prostor“, v němž se s její pomocí, aniž si to uvědomujeme, můžeme pohybovat, myslet i lidsky vnímat svět, jako jednotlivci

⁴ M. Heidegger, *Básnický bydlí člověk*. In: *Básnický bydlí člověk*. Přel. I. Chvatík. Oikúmené, Praha 1993, s. 101.

i jako společenství. Jen díky tomu se orientujeme ve světě, přemýšlíme, komunikujeme. Právě v mateřské řeči jsme doma. Je to náš první, maximálně srozumitelný a smysluplný jazyk; naše východisko, naše dětství a vazba na matku (*mateřský jazyk*) i celý dávný domov „fyzický“ – rodinu, dům či byt, kraj, zemi. Také je to norma (ve smyslu toho, co je pro nás „normální“), také je to bezpečí a pohodlí (třeba ve srovnání s cizími jazyky, v nichž se pohybujeme daleko problematičtěji), neuvědomovaný a přirozený základ našeho vztahu ke světu, a vlastně tento vztah sám. Díky němu rozumíme, on nám zaručuje místo ve spřízněném jazykovém společenství, sdílejícím svět v kulturně významných textech i v nejjemnějších významových nuancích každodenních slov, ve frazeologii, v nadávkách i zlidovělých popěvcích. V textech vzniklých před staletími i v těch, které právě vznikají a teprve vzniknou.

Takto tedy v (mateřské) řeči bydlíme. Že to není samo sebou, že naše bydlení může být tím či oním ohroženo, že i domovu v řeči je potřeba věnovat stálou péči, aby nezpustl a nepřestal být domovem, aby se z něj všichni nerozprchli bez možnosti návratu, to jsou důležité konsekvence našeho tvrzení. Zatím se však budeme věnovat jeho předpokladům: co to znamená, bydlet v řeči, jak vlastně v řeči bydlíme a co to s sebou přináší.

Řeč: sebezapomenutost a sebezpominání

Paradoxů spjatých s povahou řeči je mnoho. Zde chceme upozornit pouze na jeden.

Podle Gadamera (bude o tom podrobněji pojednáno dále) je řeči vlastní *bytosťné sebezapomnění*. Pokud řeč funguje, vůbec její neustálé dění nereflktujeme; slovy J. Patočky znamená pro nás řeč *průhledné prostředí, které si neuvědomujeme*, přestože nás zcela zásadně určuje. Dalo by se říci, že mluvíme asi tak, jako dýcháme. V řeči se zarazíme jen občas, například tenkrát, když hledáme vhodný výraz, když cítíme, že slova k vyjadřovanému nepřiléhají apod. Právě taková náhlá sebereflexe se může cítovat spíše jako nepřirozená a odcizující, jsme-li najednou postaveni mimo proud řeči a přinuceni mluvení tematizovat jako nesamozřejmost.

Obrátit se k řeči jako k objektu, to ovšem jistě neodporuje vědeckým či filosofickým paradigmatům. Naopak, jen tak je možná lingvistika. Existenci dichotomie, kterou můžeme nazvat „sebezapomenutí vs. sebezpominání řeči“, napětí mezi póly „lze“ a „nelze“ (řeč zpředměnit),

mezi prožíváním řeči a její objektivací můžeme vidět v souvislosti s Gadamerovou poznámkou, že staří Řekové pro řeč vůbec neměli speciální slovo, tak jako ostatně neměli slovo ani pro předmět (ve smyslu objektu).

Konfrontuje-li Gadamer moderní myšlení se starou řeckou filosofií, zdůrazňuje právě opozici mezi sebevědomím a „sebezapomenutím“ (o němž pak mluví v jiné souvislosti i s řečí). *Tak je od Descarta sebevědomí tím bodem, kde si filosofie zjednává svoji poslední evidenci – a jistotě vědy její krajní legitimaci. Ale neměli přece jen pravdu Řekové, když viděli, že sebevědomí je druhotný fenomén vůči té vydanosti světu a otevřenosti pro svět, již my říkáme vědomí, poznání, otevření se zkušenosti?*⁵

S řečí je to jistě v tomto směru složité; mechanismy, které jí umožňují sebereflexi a sebeinterpretaci, má totiž zabudovány v sobě samé. Je možno řečí mluvit o řeči, překročit řečí hranice řeči. Jakobson v tomto smyslu zdůrazňuje metajazykovou funkci jazyka a komunikace jako potenciálně všudypřítomnou, nutně se aktivizující zejména ve vývoji jazyka a vůbec v souvislosti s jazykovou kreativitou (např. vždy při vzniku obrazného pojmenování). Smysl pro metajazykovost je součástí našich jazykově-kognitivních schopností a mohutně se rozvíjí hlavně v dětství, v kontextu osvojování mateřské řeči: a bez něj bychom se například ani později nebyli schopni naučit žádným dalším jazykům. Samy děti mají ostatně v období „od dvou do pěti“ zvýšenou spontánní potřebu přemýšlet a mluvit o jazykových jevech, o tom, proč se říká to a ono a jak to souvisí s různými jevy skutečnosti.⁶

Naše v sebezapomenutosti se dějící řeč se v nás tedy sama na sebe, aniž si to uvědomujeme, zřejmě velmi často rozpomíná. (Není tomu tak třeba při afáziích, kdy je narušena schopnost reflektovat vlastní jazykové operace, schopnost interjazykového a intrajazykového překladu aj.) Ba dokonce se zdá, že je toto „rozpomínání“, stálé sebevědomí a sebe-uvědomování přítomno v dění řeči (nebo v rámci, na jehož pozadí se řeč děje) neustále.⁷ Právě to je onen paradox, jehož projevy a konsekvence je třeba se naučit hledat, registrovat a vidět v širších souvislostech filosofických i lingvistických.

⁵ H.-G. Gadamer, Řecká filosofie a moderní myšlení. In: Člověk a řeč. Přel. J. Sokol a J. Čapek. Oikúmené, Praha 1999, s. 112.

⁶ Srov. R. Jakobson, Metalanguage as a Linguistic Problem. In: The Framework of Language. Michigan Studies in the Humanities; 1980, no. 1., s. 81–92.

⁷ Podle Jakobsona je každé verbální sdělení ve výběru a kombinaci svých konstituentů stálým návratem k danému kódu a ustavičně na jeho pozadí probíhá soubor latentních metajazykových operací jako jeho všudypřítomný rámec (viz výše, s. 92).

I. PŘIROZENÝ SVĚT A JAZYK

(Kontext fenomenologicko-hermeneutické filosofie)

1. Jakou barvu má mléko? (Vědění vědy a přirozený svět)

Máme jazykovědu – a bytí jsoucna, které je jejím tématem, je temné; je dokonce zastřeno i horizont, v němž by zkoumání mohlo otázku po tomto bytí položit. Je to náhoda, že významy jsou zprvu a většinou „světské“, předznamenané významností světa, ba že jsou často převážně „prostorové“, nebo je tento „fakt“ existenciálně-ontologicky nutný a proč? Filosofické bádání bude muset rezignovat na „filosofii jazyka“, aby se mohlo dotázat věci samých.

M. Heidegger⁸

*... Nemohu jinak jsou takové chvíle
a básníkům se často přihodí
že náhle oslepnou
a zoufale se snaží vzpomenout
jakou má barvu mléko*

Mléko je bílé

*Labuť je rovněž bílá
a dvakrát bílý je i čerstvě padlý sníh...*

J. Skácel⁹

„Takové chvíle“, kdy jsme znejistěni stran povahy věcí a přirozeného světa vůbec, stran základních jistot, jako že *mléko je bílé*, ovšem nenastávají jen v životě básníků. Uvědomíme si tehdy, že jsme (jakožto lidé počátku třetího tisíciletí) najednou jakoby osleplí – a že si nutně potřebujeme vzpomenout na to nejběžnější. Potřebujeme si věci a souvislosti znovu

---

⁸ M. Heidegger, Bytí a čas. Přel. I. Chvatík, P. Kouba, M. Petříček jr., J. Němec. Oikúmené, Praha 1996, s. 194.

⁹ J. Skácel, Stud jako padlý sníh. In: J. Skácel, Básně II (sb. A znovu láska), Brno 1996, s. 347.

zjistit, potvrdit, prožít, ohledat, a případně pak i sdělit. Třeba barvu mléka, zkušenost toho, co ještě bývá bílé, co je to: bílá ... *Nastala/veliká potřeba všech nepatrných věcí*, píše Skácel jinde.¹⁰ A můžeme dodat – autentických věcí, věcí v jejich věcnosti, v kontextu přirozeného světa. (Nejde tu tedy o to, že *bílá je bělejší a prádlo čistější*, jak říká reklama – a ovšem ani o bílou barvu v kontextu spektrální analýzy.)

Už jsme připomněli M. Heideggera, který píše před více než padesáti lety, že *vědění vědy zničilo věci jako věci*, že vědecké poznání nás nutí k tomu, *abychom se vzdali džbánů naplněného vínem a na jeho místo dosadili dutý prostor, který zaujímá kapalina*.¹¹ Svět vědeckých teorií, redukci a zobecnění, „objektivní svět“ – a přirozená lidská zkušenost, přirozený svět, jak o něm mluví například J. Patočka, svět žitý a každodenně subjektivně zakoušený – to jsou totiž dva zcela rozdílné kontexty.

Přirozenost přirozeného světa (jakožto *univerzálního horizontu*)¹² spočívá, stručně řečeno, v tom, že do něj člověk vrůstá („při-rozuje se“, etymologizují rádi filosofové) jako do hotové, již připravené a se samozřejmostí recipované struktury: *Člověk nezačíná svou zkušenost nikdy od začátku, nikdy nepřijímá chaos, ale svět, v tom je korelace člověka a světa. Proto přirozený svět. Není dílem našeho konání: toto konání je zapuštěno do něčeho před námi, co v nás a s námi funguje*.¹³ Měli bychom však dodat, že tento přirozený svět (tak jako ruku v ruce zároveň s ním i „přirozený jazyk“) se později dílem (i) našeho konání stává, tj. že se i my osobně stáváme spoluzodpovědní za jeho bytí a fungování – za to, že jeho „přirozenost“ zůstane v nedeformované podobě zachována a předána: že do ní budou průběžně vrůstat a spolutvořit ji i další (a že o ni pokud možno nikdo z nich nepřijde). Obávám ze ztráty přirozeného světa lze čelit jedině přijetím této spoluzodpovědnosti.¹⁴

Přirozený svět ovšem není jediným kontextem a horizontem, v němž se člověk pohybuje, ale je tím základním a primárním, od něž se pak odvíjí vše ostatní. *Přirozená zkušenost světa je báze, za kterou se nedá jít, pevné dno, jež se nedá prohlubovat*.¹⁵ Na této bázi se pak člověk může aktivně vztahovat

---

¹⁰ J. Skácel, *Takové věci*. In: J. Skácel, *Básně II* (sb. *A znovu láska*), Brno 1996, s. 341.

¹¹ M. Heidegger, *Das Ding – Věc*. In: *Básnický bydlí člověk*. Přel. I. Chvatík. Praha 1993, s. 15.

¹² Srov. J. Patočka, *Tělo, společenství, jazyk, svět*. Praha 1995, s. 130.

¹³ *Tamtéž*, s. 130.

¹⁴ *Tamtéž*, s. 16.

¹⁵ *Tamtéž*, s. 163.

k dalším horizontům: v „myšlení“ a „v konání opřeném o myšlení“ konstituuje svět teoretický – a nejrůznější světy další. (*Svět není suma všeho, připomeňme tu se Z. Kratochvílem, ale spíše kontextovost. Svět je spíše to, že věc má své okolí a souvislosti.*¹⁶ Kontexty-světy bychom měli rozlišovat – a zvažovat při tom, který z možných „světů“ dané věci přísluší, který je v tom či jiném zjevování věci přítomen. Jde tu totiž velmi zásadně o **relace**, o vpojenost věci do určitého kontextu, která tak či onak utváří její povahu.)

Fenomenologové se snaží ukázat, proč se přirozený svět tak podstatně liší od „vědní vědy“ – a proč je důležité dostat se „zpět k věcem samým“: k věcem, jak člověku samy sebe ukazují. (Zcela zásadní důsledky – jak bychom o tom rádi přesvědčili dále – to má právě v souvislosti s jazykem a jazykovědou.) Kontext vědecké teorie – její objektivita apod. – totiž podstatně proměňuje **sám způsob bytí původních jsoucen**, činí z věcí, vrátíme-li se k Heideggerovým úvahám o věčnosti džbánu, *ve všem úsudy lhostejné předměty*,¹⁷ jejichž věčnost *zůstává zapomenuta*.¹⁸ Nevidíme už džbán naplněný vínem (a spolu s ním všechny horizonty, v nichž se ve věcnění džbánu nakonec zpřítomňuje celý svět): nahrazuje ho „nádoba, jejíž vnitřní prostor zaujímá kapalina“. Původní „věc“ byla redukována na „objekt“, a to tak, že jsme abstrahovali od jejích specifických, z hlediska věčnosti konstitutivních vlastností, tedy od toho podstatného.

Také jazykověda v tomto směru skutečnost mnohdy redukuje. I ona činí z „věcí“ „předměty-objekty“, když přistupuje k významu prostřednictvím aristotelských definic, bez zřetele ke konotacím a ke zkušenosti a prožitku rodilých mluvčích vůbec, a když vykládá slova, jako by to byly (odborné) termíny. Význam slova v mateřském jazyce však nemá primárně terminologický charakter. Víno jakožto víno není (jen) „alkoholický nápoj z vykvašených rostlinných šťáv, nejč. z plodů vinné révy“, jak je uvedeno ve slovníku. Slza není (jen) „kapka tekutiny vyměšovaná slznými žlázami“. Sestra není (jen) „sourozenec ženského pohlaví“. Smrt není (jen) „zánik života tvorů, zvl. člověka“.¹⁹ O tom však později.

---

¹⁶ Z. Kratochvíl, *Filosofie živé přírody*. Praha 1994, s. 46.

¹⁷ M. Heidegger, *Das Ding – Věc*. In: *Básnický bydlí člověk*. Přel. I. Chvatík. Praha 1993, s. 35.

¹⁸ *Tamtéž*, s. 15.

¹⁹ Definice jsou převzaty ze Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost, Academia, Praha 1994.

*Fatální chyba myšlení je v záměně objektivní reality za skutečnost, píše A. Hogenová.²⁰ Fenomenologie tento dvojí horizont zásadně odlišuje – a jde jí především o onu „skutečnost“. Máme se vrátit ke kořenům věcí – k věcem v naší zkušenosti. K tomu, co je (onticky) nejbližší, a zároveň (ontologicky) nejvzdálenější, budeme-li opět parafrázovat Heideggera. K tomu, co zde vždy už jest – co je tak samozřejmé, že to vlastně neznáme a přehlízíme, tj. nevidíme a nevíme o tom. Také je třeba si uvědomit, jak čteme u Lyotarda, že *nejde o to, vnímáme-li skutečno takové, jaké je (...), neboť to, co vnímáme, je právě skutečno.*²¹*

Zkoumáme-li přirozený svět, je-li nám přirozený svět základním horizontem, v němž chceme spatřovat věci-fenomény,²² naším východiskem musí být vlastní, subjektivně prožívaná tělesnost a smyslovost a všechno, co je na ně navázáno. Vždyť podstatou všeho, co se jeví, je smyslová vnímatelnost,²³ a podstatou jevení je naše intencionální nastavení k vnímanému. Druhým východiskem, jaksi paralelním, je však řeč – která je, stejně jako tělesnost, vždy už s námi a v nás, nelze se od ní odpoutat, a jejímž prostřednictvím jsme zásadně nastaveni k universu specifickým vztahem intence.²⁴

Já, ze své podstaty tělesné a řečové, se vztahuje – prostřednictvím své tělesnosti a řečovosti – k věcem, a vztahuje se k nim **v horizontu světa**. Každá věc se totiž jeví tak, že vystupuje z pozadí, existuje v určitém kontextu a k němu poukazuje. A také člověk je už vždy ve světě – a vždy už ve společenství, s druhými. *Svět je univerzální půdou důvěrnosti a jeho funkcí je to, že můžeme vůbec udržet pohromadě rozrůstající se skutečnost ve vědomí. Svět je tak formou naší existence mezi věcmi, přísluší proto k podstatě našeho lidství. Člověk je bytost, která je nejen částí světa, ale též bytost, která má svět, ví o světě,* píše o tom I. Dubský.²⁵

²⁰ A. Hogenová, Kvalita života a tělesnost. Karolinum 2002, s. 124.

²¹ J. F. Lyotard, Fenomenologie. Přel. M. Hanáková. Victoria Publishing, Praha 1995, s. 48.

²² *A veškerá fenomenologie je vlastně fenomenologií světa přirozeného,* píše J. Patočka. Z rkp. J. P., citovaného in: I. Dubský, Filosof Jan Patočka. Oikúmené, Praha 1997, s. 12.

²³ *Svět, do kterého se lidé rodí, obsahuje mnoho věcí – přírodní i umělé, živé i neživé, pomíjivé i trvalé – a všechny mají společné to, že se jeví, že mají být viděny, slyšeny, dotýkány, ochutnávány a čichány bytostmi, které vnímají příslušnými smysly. Nic by se nemohlo objevit, slovo „je“ by nemělo smysl, kdyby neexistovali příjemci jevů – živé bytosti schopné přijímat, poznávat a reagovat (...). V tomto světě (...) je bytí a jevení totéž.* Srov. H. Arendtová, Život ducha, 1. díl – Myšlení, Aurora, Praha 2001, s. 31.

²⁴ Srov. Patočkův výklad o významové dimenzi a jazykovém prafenoménu. In: J. Patočka, Husserlův pojem názoru a prafenomén jazyka. Slovo a slovesnost, 29, 1968, s. 17–22.

²⁵ I. Dubský, Svět, domov a cesta u Jana Patočky. In: I. Dubský, Filosof Jan Patočka. Oikúmené, Praha 1997, s. 30.

(A ihned také dodává, že tento svět jako půda důvěrnosti *má ovšem své strukturální členění, v němž se rozprostírají horizonty a perspektivy nejrůznější povahy*; centrem takto pojatého světa, jak se tu pokračuje dále interpretací J. Patočky, je – sic! – domov.)

Je třeba si však stále uvědomovat, že toto „mít svět“, „vědět o světě“ (a předem tudíž s důvěrou předpokládat jednotící smysl) je zcela zásadně ukotveno v naší řečovosti. K **věcem**, zaujímajícím zcela konkrétní místo v **horizontu světa**, se vztahujeme prostřednictvím **slov**, která se analogicky vyjevují z **horizontu jazyka**.

2. Fenomenologie, lingvistika, lingvistická fenomenologie

Cesta fenomenologie je **cesta rozpomínání** (...), která přivádí člověka ze světa, který se mu zdá, že stojí proti němu jako cizí v „objektivismu“, k němu samému a která poukazuje na neoddělitelnost světa a sebe.

L. Landgrebe v parafrázi I. Dubského²⁶

Fenomenologie zkoumá, co ze zkušenostního obsahu je v tezích obsaženo: pro každou abstraktní myšlenku chce ukázat, co je za ní viděného, žitého. Odhalujeme něco, co zde již bylo, co jsme cítili, viděli jaksi koutkem oka, ale ne plně věděli, „co nebylo přivedeno k pojmu“. Fenomén – to, co se zjevuje: logos – řeč, která má smysl. Teprve vyslovením něco plně víme, řečené teprve plně vidíme.

J. Patočka²⁷

Jsmo přesvědčeni, že k tomu, abychom odhalili způsob bytí věci, spatřili ji v horizontu světa a v podstatných kontextech, které její bytnost spoluurčují, může velmi zásadně přispět právě zkoumání jazyka. K „věci“ přece poukazuje „slovo“, vpojenost věci do světa má svou analogii v řeči, v jazyce. Jde o slovo s jeho specifickou významovou strukturou, s jeho vztažeností k horizontu jazyka, ale zároveň i k přirozenému světu, tak jak ho – subjektivně a inter-subjektivně – prožívá ten, komu je daný jazyk mateřštinou, „domovem v řeči“ (viz dále).

(Přirozený) jazyk je totiž nejen médiem myšlení, vyjadřování a komunikace – ale zároveň i obrazem světa, modelem světa,²⁸ a tedy svědectvím o tom, jak onen přirozený svět jest. Ve zkoumání jazyka jako obrazu světa, studiem slov a „portrétováním“ věcí z hlediska jejich významu, z hlediska sblížování těch a ne jiných slov (a jejich „věcných“ korelátů!) v ustále-

---

²⁶ Tamtéž, s. 32.

²⁷ J. Patočka, *Tělo, společenství, jazyk, svět*. Oikúmené, Praha 1995, s. 11.

²⁸ Srov. M. J. Lotman, *Štruktúra umeleckého textu*. Přel. M. Hamada. Tatran, Bratislava 1990.

ných spojeních i typických (i méně typických a netypických) kolokacích, v textech a kontextech, kde se s ním setkáváme, by se mohla plasticky vyjevit právě ona „věcnost věcí“, ve své samozřejmosti často neviděná a unikající. Co je to: *hajný, chléb, plazit se, radost, spát?* Jaký je rozdíl mezi *hněvem, vztekem a zlostí?* (*Hněv* je v češtině velmi často *boží* nebo *spravedlivý*: *zlost* ani *vztek* nikoli. Ve *vzteku* v nás a z nás emoce „vztéká“, jako *vzteklí potoci prudčí...*)²⁹ Čím se liší významy slov *chytrý, rozumný a moudrý?*³⁰

Takovým zkoumáním, jak kdysi napsal J. Jungmann, možná *i my sami neomylně vyzkoumání budeme* (srov. dále): nejen jako lidé – ale i jako příslušníci společenství, které prostřednictvím daného jazyka žije, jehož dráhy myšlení (srov. dále), jehož paměť, hodnocení a prožívání skutečnosti, individuální i kolektivní zkušenosti, stereotypy a před-sudky (ve smyslu gadamerovského „předporozumění“) jsou určeny právě tímto jazykem a v něm uloženy, a v jistém směru i dále formovány pro následující generace.

Jazyk se v těchto souvislostech jeví jako zvláštní *struktura na půli cesty*,³¹ jako přechod od něčeho, co „je dáno“, k něčemu, co – na onom daném základě – vzniká jako dílo tvůrčí aktivity člověka: *Jazyk je tradice otevřená a nutková, musíme tvořit v jeho drahách, ale tyto dráhy nezamezují jít dál a dál, zjemňovat významovou síť, skrze kterou jsme z tradicionality nuceni spatřovat věci.*³²

Přirozený svět, jazyk – a jazyko-věda. Heidegger se o ní (v citátu uvedeném v záhlaví předchozí kapitoly) nevyjadřuje nikterak uctivě. Máme jazykovědu (píše), ale... Možná ovšem, že v souvislosti s dnešním vývojem lingvistiky by i on (spolu s dalšími fenomenology) zauvažoval o tom, že se onen „zastřený horizont“, v němž bychom mohli položit zásadnější otázky po bytí jazyka (a tím i po bytí mnohého dalšího), začíná možná poodkrývat.

Kognitivisté vlastně potvrzují a konkretizují jeho výše uvedenou myšlenku, že *významy jsou ... často převážně prostorové*, a souhlasili by i s tím, že jde o fakt *existenciálně-ontologicky nutný* (srov. zde na s. 21). Proč – to podrobně vysvětlují.

Ano, odpovídají Lakoff, Johnson a další; sice jinými slovy, v jiném myšlenkovém kontextu, a přesto to podstatně souzní. Jsme totiž tělesní

---

²⁹ L. Bednaříková, *Obraz hněvu v českém jazyce*. Diplomová práce. FF UK, Praha 2002. Ved. práce I. Nebeská.

³⁰ Vpravdě kognitivisticky o tom pojednává K. Čapek v apokryfu Agathon čili O moudrosti. In: *Kniha apokryfů*. Československý spisovatel, Praha 1983, s. 43.

³¹ J. Patočka, *Tělo, společenství, jazyk, svět*. Oikúmené, Praha 1995, s. 130.

³² Tamtéž.

- a tělo máme, řečeno s M. Johnsonem, i „v myslí“ (viz dále). Náš konceptuální systém je na zkušenosti subjektivně prožívaného těla (oné specifické „prostorovosti v prostoru“) založen: a to se ukazuje právě v jazyce a jeho prostřednictvím.

Domníváme se, že konečně i jazykověda začala hledat odpovědi na otázky kladené stran jazyka (a myšlení) filosofii: některé z nich jsou tu odnepaměti, některé teprve krátce. Jde o otázky zásadní a podstatné - a zajímavé nejen pro lingvisty. Moderní jazykověda vlastně svými prioritami potvrzuje závažnost onoho patočkovského (ale snad vůbec fenomenologického a také hermeneutického) součtvěří, které člověka zásadně zapouští do jeho lidství: **tělo - společenství - jazyk - svět** (viz dále); v kognitivistickém akcentu na tělesnost ve vztahu k lidské myslí (a k jazyku), v důrazu na dialog a sdílení (a pragmatiku, prorůstající se vzájemně se sémantikou) i na komunikační charakter jazyka-řeči, a konečně na korelaci „jazyka“ a „světa“, na jejich specifický vztah - konstituující se koneckonců také na základě subjektivně (a inter-subjektivně) prožívané tělesnosti a smyslovosti.

Zcela zásadní je tu ovšem shoda ve způsobu nahlížení na věci: je to **fenomeno-logie** (v případě zkoumání „věci“ z perspektivy „slov“, jazyka³³ bychom mohli pro názornost aktualizovat: „lingvo-fenomeno-logie“); metoda, která se chce vrátit k věcem (a my i ke slovům!) jako *pramenům zkušenosti o věcech*.³⁴ Princip zkušenosti (a svět přirozené zkušenosti oproti vědecké racionalitě a objektivismu) totiž silně akcentuje nejen fenomenologie, ale i kognitivní lingvistika: Lakoff své pojetí dokonce vymezuje jako zkušenostní realismus, experiencialismus (oproti realismu objektivistickému).³⁵

Fenomenologická analýza se nemůže obejít bez zřetele k tomu, jak se „věc“ ukazuje v horizontu jazyka (nebo jazyků): a nejen ve smyslu drobného etymologizování. To prezentuje možný vztah „od filosofie k jazykovědě“.

Z druhé strany - ze strany jazykovědy směrem k filosofii - lze říci, že kognitivně pojatá sémantická analýza je vždy de facto analýzou fenome-

---

³³ Srov. I. Vaňková, O věci a slově. In: J. Pešková - M. Průka - I. Vaňková (eds.), Hledání souřadnic společného světa. Filosofie pro všední den. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 377.

³⁴ Srov. J. Patočka, Úvod do fenomenologické filosofie. Oikúmené, Praha 1993, s. 5.

³⁵ Srov. G. Lakoff, Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind. Chicago 1987.

nologickou. Poukazuje prostřednictvím významových struktur „slov“ (ale také gramatických a jiných jazykových jevů), jak jsou – tj. jak se v této perspektivě dávají spatřit, tj. prožít a reflektovat – „věci“.³⁶

J. Sokol uvádí, že fenomenologický přístup se podobá korektorskému čtení. Běžný čtenář novin za normálních okolností klouže rychle očima po řádcích, aby se mu dostalo informací. Přestože čte, sama písmena vlastně nevnímá, a málokdy si všimne třeba typu použitého písma či tiskových chyb. Podle Sokola *proskočil přímo k obsahu sdělení*, zatímco novinový korektor musí potlačit svůj přirozený zájem o tento obsah a soustředit se na písmena v řádcích. Naučit se číst jako korektor vyžaduje jisté úsilí, zácvik, odstup i kázeň, ale v zásadě je to metoda každému dostupná – podobně jako v jisté míře i fenomenologické zkoumání.³⁷

Také je při uplatňování fenomenologické metody potřeba odhlédnout od toho, co o dané věci předem víme nebo se vědět domníváme; oprotit se od předsudků i očekávání, případně předem daných schémat či kategorií; a také nechávat nic jako pozoru málo hodnou samozřejmost. Je třeba nechat věc, aby se ve svých základních určeních ukázala sama, heideggerovsky *nechat jsoucno být* a pozorně je v tomto bytí vnímat, a to co do největších podrobností.

Mluvívá-li se tedy o dvojím pojetí pravdy, ve fenomenologii nejde o onu pravdu ve smyslu veritas (tedy o to, co lze verifikovat); jejím cílem je pravda-aletheia, odkrytost, nezakrytost; to, co se vynořilo z Léthé; ze zapomenutosti, kterou můžeme chápat právě jako každodenní ponořenost do běžného, všeobecného předporozumění světu. *Neboť jak se – praví Aristoteles – k dennímu světlu chová zrak netopýří, tak se rozum naší duše chová k tomu, co svou přirozeností jest ze všeho nejzřejmější.*³⁸

---

³⁶ Pokud mluvíme o „slovesch“ a „věcech“ – jde o vyjádření metonymická: jsme si pochopitelně vědomi složitosti vztahů mezi horizonty „jazyka“ a „světa“, na tomto místě je však nemůžeme řešit.

³⁷ Srov. J. Sokol, *Filosofická antropologie. Člověk jako osoba*. Portál, Praha 2002, s. 90.

³⁸ Aristoteles, *Metafyzika I 2*, par. 993, přel. A. Kříž. Cit. podle: L. Benyovszky, *Filosofická propedeutika*. První díl. Sofis, Praha 1998, s. 13.

3. *Dokud nevložím prst...* (Prst - slovo a fenomén)

*A promiňte že tak přerývaně čtu
úryvky ze slepecké knihy života
Mám poraněný prst a písmena mne bolí*
J. Skácel³⁹

Jako příklad detailního pohledu na jednu „věc“, jak se vyjevuje v horizontu jazyka/řeči, můžeme uvést několik poznámek o prstu.⁴⁰ Jde o fenomén malý a v jazykovém obrazu českého světa v mnohém ohledu nepříliš významný (např. ve srovnání s rukou, jejíž je součástí, s okem, hlavou apod.), přece však vstupuje do nečekaně velkého množství kontextů a hraje v nich jedinečnou roli. Právě to dobře ukazují jazyková data, poskytnutá poměrně bohatý materiál pro interpretaci.

V úvodu bychom měli specifikovat: náš pohled bude určen právě českým obrazem světa, v kontextech jiných jazyků se táž drobná část těla může jevit (a také často jeví) poněkud jinak, než jak ji vnímají Češi. Také chceme hned nyní upozornit na relativitu hranice mezi „jazykovým“

---

³⁹ Srov. J. Skácel, Teiresias čte zprávu o králi Oidipovi napsanou Braillovým slepeckým písmem. In: *Básně II* (sb. Kdo pije potmě víno), Blok, Brno 1996, s. 319.

⁴⁰ Nečiníme si nárok na úplnost, chceme jen naznačit kontury možného sémantického popisu, který by mohl vést dále k charakteristice fenoménu „prst“ v českém kontextu; jednotlivé charakteristiky by bylo možno jednak rozšířit a doplnit o další příklady, jednak propojit naši omezenou charakteristiku se zkoumáním širších sémantických celků, tak jak jejich souvislost vyplývá z naznačených oblastí, např. „hmat v jazykovém obrazu světa“ (o tom srov. in: I. Vaňková a kol., *Co na srdci, to na jazyku*, 2005), dále např. „počítání/neverbální komunikace/rozměry v jazykovém obrazu světa“ apod. Zde je využito pouze základních výkladových slovníků (SSČ, SSJČ), Hallerova ČSVS, dále SČFI, a konečně srov. E. Mrhačová, *Názvy částí lidského těla v české frazeologii a idiomatice* (Tematický frazeologický slovník). Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, Ostrava 2000.

a „mimojazykovým“; naléhavě se tu připomínají teze o tom, že „kognice je jen jedna“, že „zkoumání významu je eo ipso zkoumáním kognitivních struktur“, že obraz světa je vlastně vždy jazykový obraz světa (viz dále). V souvislosti s naším zkoumáním můžeme říci, že vycházíme převážně z jazykových dat, ale jejich interpretací směřujeme k celkové charakteristice fenoménu prst, tak jak se nám na tomto základě může vyjevit.

Co se týče prstu v českém (jazykovém) obrazu světa, je třeba začít u kategorizace. Z vlastní zkušenosti víme (jen si to vždycky neuvědomujeme), že hranice kategorií mohou vést v různých jazycích různě. Tak mají Češi celkem dvacet prstů, kdežto Angloameričané pouze osm. Podle češtiny jsou totiž *prsty* součástí rukou i nohou, zatímco Angličané útvary na rukou chápou jako odlišné od těch na nohou: na rukou jsou *fingers*, na nohou *toes*. Dále: zatímco Čech má na rukou deset prstů, Angličan jich má pouze osm, resp. *eight fingers and two thumbs*. Palce mezi prsty nepatří, řečeno velmi přibližně. Pokud se pohybujeme v anglickém světě, je třeba tuto skutečnost přijmout.

V souvislosti s kategorizací je ovšem třeba pojmenovat východisko možných úvah o prstu, tak samozřejmě, že bychom na ně mohli zapomenout. Je jím naše lidská tělesnost. To, že prst „jest“, se nám vyjevuje a ukazuje právě jen v kontextu toho, že tak a ne jinak vnímáme, prožíváme a reflektujeme své **tělo**. Tělo chápeme jako strukturovaný celek, jako jednotu různě hierarchizovaných a provázaných částí.

Připomeňme v této souvislosti též kognitivistické konceptuální schéma „část a celek“, *part - whole*.⁴¹ Zde jen podotkneme, že každá část má vzhledem k celku specifické postavení a funkci, jejíž význam je podle důležitosti různě odstupňován (srov. také související schéma „centrum a periferie“). Jako periferní částí lidského těla se v jeho jazykovém obrazu vyjevují právě prsty, nehty, vlasy, chlupy. Prototypovým „centrálním orgánem“ je srdce. O prstu a prstech v tomto kontextu podrobněji pojednáváme dále.

V jazykovém obrazu částí těla má výjimečně významné postavení **ruka**, jak můžeme doložit už frekvencí lexému ruka v české frazeologii. Mezi somatickými frazémy jsou ty, v nichž se objevuje ruka, nejpočetnější a významově velmi rozrůzněné. Autorka uvádí ve speciálním tematickém slovníku věnovaném frazeologii spjaté s lidským tělem⁴² frekvenční seznam 166 tzv. bazových slov (názvů částí lidského těla) podle počtu frazémů, v nichž se tato slova

⁴¹ Srov. zejm. M. Johnson, *The body in the mind. The bodily basis of meaning, imagination and reason*. Chicago - London, 1987, s. 126.

⁴² Srov. E. Mrhačová, *Názvy částí lidského těla v české frazeologii a idiomatice* (Tematický frazeologický slovník II). Ostravská univerzita, Ostrava 2000, s. 8.